

KAMENI SPOMENICI S »BEGOVAČE« U BILJANIMA DONJIM KOD ZADRA

UDK 904.726.1:930.27(497.13)»65«
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Primljeno: 10. IV. 1992.
Received:

Vedrana Delonga
58000 Split – Hrvatska
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b.b.

Nastavljajući na rezultate dosadašnjih radova o problematici arheološkog kompleksa na »Begovači« autorica prvi put predstavlja objedinjenu pokretnu kamenu građu s navedenoga lokaliteta, potvrđujući njezinu relevantnost za utvrđivanje antičkorimskog, starokršćanskog i ranosrednjovjekovnog kulturnog sloja. Dok nalazi antičke provenijencije prate život rimske gospodarske vile (*villa rustica*) već u ranocarsko vrijeme, starokršćanski nalazi pružaju potvrde o starokršćanskoj fazi indicirajući stanoviti kršćanski kulturni prostor u okviru kasnoantičke arhitekture. Najviše se komentiraju nalazi predromaničke oltarne pregrade, osobito podaci latinskoga dedikacijskog natpisa koji utvrđuju postojanje prijašnje starokršćanske bogomolje na »Begovači« i njezinu obnovu u ranom srednjem vijeku. Sadržajno-epigrafička svojstva definiraju natpis kao zapis o privatnoj obiteljskoj donaciji lokalnoga starohrvatskog velikaša koji obnavlja postojeći sakralni prostor na lokalitetu kao svoju zavjetnu crkvu. Dedikacija odražava snažan upliv urbane epigrafike odnosno kontinuiteta kasnoantičkih epigrafičkih modela.

Arheološka iskopavanja na Begovači provedena su prije punih trideset godina (1959–1962), u jednom za nacionalnu arheologiju osobito djelatnom razdoblju organiziranih istraživačkih pothvata na nizu arheoloških nalazišta u mikrozonu sela Kašića i Biljana Donjih. Ta su iskopavanja dala izuzetne znanstvene rezultate navlastito obogativši starohrvatski spomenički fond i arheološko-topografsku sliku ranog srednjeg vijeka u tom dijelu ravnokotarskog kraja.

Istraživanja na Begovači provedena su u više kulturnih slojeva na temelju kojih je utvrđen kontinuitet lokaliteta od antičke epohe do novovjekovnog razdoblja. Objava otkrivenih objekata na terenu i pronađene spomeničke građe u smislu objedinjavanja rezultata iskopavanja svega otkrivenog arheološkog kompleksa nisu dosad ostvareni u integralnom obliku. Premda su prvom objavom koja je uslijedila 1981. g. istraživači suradnici D. Jelovina i D. Vrsalović upoznali stručnu javnost s osnovnim značajkama nalazišta na Begovači pruživši uvid u opći situacijski tlocrtni plan otkrivenog dijela terena, iz samog naslova rada »Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra«¹ vidljivo je da su znanstveni interesi isključivo usmjerili razmatranju segmenta otkrivenog srednjovjekovnog groblja izostavivši obradu ostataka pronađene arhitekture. Prema zaključnim spoznajama dvojice autora, prostrano višeslojno srednjovjekovno groblje na Begovači nastalo je većim dijelom na kompleksu reprezentativne antičke gospodarske kuće, a uokolo starohrvatske crkve specifičnog trobrodnog arhitektonskog oblika.

Uviđajući određene nejasnoće koje su se očitovale tijekom iskopavanja u tumačenju pojedinih građevinskih faza, te poglavito oko izgleda otkrivenog sakralnog zdanja, S. Gunjača, kao glavni istraživač, planirao je nastavak arheoloških iskopavanja na Begovači. U nakani, međutim, da na najviši zadovoljavajući način stručnoj javnosti prezentira zaokruženu interpretaciju arhitekture na lokalitetu S. Gunjaču je prekinula smrt, što je u svakom slučaju značilo gubitak najobjektivnije znanstvene sinteze rezultata provedenih arheoloških istraživanja na tom nalazištu. No, unatoč postojećim nedorečenostima lokalitet na Begovači ne prestaje biti predmetom interesa naših medievista, pa tu problematiku u najnovije vrijeme aktualizira autor N. Jakšić, na stanovit način nadoknađujući nastalu lakunu.

Uočivši izuzetnu kompleksnost nalazišta, temeljeći spoznaje na prethodnoj objavi srednjovjekovne nekropole, autor piše rad »Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola«² pristupajući raščlambi kulturnopovijesne stratigrafije u svrhu reinterpretacije predočenih znanstvenih rezultata dvojice spomenutih istraživača. Stavljajući u odgovarajući suodnos ostatke antičke i srednjovjekovne arhitekture te pojedinačne segmente srednjovjekovne nekropole, metodom praćenja slijeda ukapanja određuje razvojne faze na lokalitetu. Od višeznačnih aspekata autorove analize, za našu temu je svakako najrelevantniji onaj dio interpretacije kojim autor otklanja mogućnost identifikacije otkrivenog crkvenog objekta kao predromaničke – starohrvatske crkvice koja je po istraživačima D. Jelovini i D. Vrsaloviću izravno superponirala na dijelu nekadašnjeg antičkog ruralnog kompleksa. Nasuprot tome N. Jakšić uvodi tezu o postojanju jedne prijašnje, prostorno veće starokršćanske crkve na lokalitetu koju vidi obnovljenu već u 9. st. kao predromaničku građevinu, te porušenu u 13. st. kad se unutar njezina perimetra gradi romanička crkva znatno manjih dimenzija. Autor zaključuje da su zidovi crkvice otkriveni arheološkim iskopavanjima zapravo sačuvani ostaci romaničke sakralne građevine, dok je arhitektura predromaničke, tj. prvotno starokršćanske crkve, teže raspoznatljiva zbog devastiranja njenih ostataka razvitkom srednjovjekovne nekropole u njezinu okolišu, što je posebice izraženo od 13. st. kada ukopište preuzima funkciju župnoga groblja.

* *
*

Pokretni arheološki nalazi u kategoriji kamenih spomenika koji su pratili otkri vanje arhitekture i grobljanskog kompleksa nisu bili predmetom razmatranja u dosadašnjim priložima koji su znanstveno valorizirali arheološki kompleks na Begovači. Budući da je zbog prije spomenutih okolnosti izostala jedna zaokružena objava lokaliteta u cijelosti s građevinskim sklopom i grobljem, uvjetujući time parcijaliziranu prezentaciju nalazišta, to će objelodanjivanje kamenih spomenika prikupljenih arheološkim radovima na lokalitetu biti, čini se, još jedan od pojedinačnih prinosa vezanih uz tematiku Begovače. Stavljanje prikupljenog fonda pokretne kamene građe, koja leži pohranjena u lapidariju Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika na uvid stručnoj javnosti, nameće se gotovo kao obveza nakon toliko vremena proteklog otkako su ti kameni fragmenti na Begovači ugledali svjetlo dana. Njihovo će registriranje, vjerujemo, samo osnažiti već prije izraženu potrebu za nastavkom arheoloških istraživanja koja bi zacijelo otklonila niz nejasnoća u interpretaciji lokaliteta i konačno zaokružila sliku života i razvitka toga, umnogome izuzetnog arheološkog nalazišta.

Cjelovitiji uvid u otkriveni materijal pružit će priložena kataloška registracija. Pritom je očividno da među sačuvanom građom kameni nalazi predromaničke provenijencije pružaju sadržajno najrespektabilnije podatke što, dakako, opravdava i veću pozornost usmjerenu na spomenike predromaničkog kulturnog horizonta otkrivene na lokalitetu.

KATALOG:

ANTIČKI ULOMCI:

1. Ulomak zabata rimske stele ili sarkofaga sa stiliziranim biljnim ukrasom u obliku duguljaste palmete; okolnosti nalaza: pred crkvom; arheološka istraživanja (dalje: arh. istr.) 5. VIII. 1959; materijal: lapor; dimenzije: duž. 19,5 x vis. 22 x deb. 7 cm; inv. br. MHAS: 2499. Tab. I,2.
2. Ulomak rimske kamene skulpture s plastično oblikovanom draperijom i prikazom dijela ruke; okolnosti nalaza: u nasipu pred crkvom; arh. istr. 5. VIII. 1959; materijal: mramor; dimenzije: 46 x 29 x 6 cm; inv. br. MHAS: 2516. Tab. I,1.
3. Ulomak tanke pločice sa stiliziranim biljnim ukrasom; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 7,5 x 7 x 2,5 cm; inv. br. MHAS: 2480. Tab. I,3.
4. Ulomak arhitektonske dekoracije u obliku stiliziranog biljnog ukrasa; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 10 x 8 x 14 cm; inv. br. MHAS: 2487. Tab. I,4.
5. Ulomak ploče rimskog nadgrobno natpisa s ostatkom slova u dva reda od kojih se u donjem redu jasnije čita *...f/LIVS...*; okolnosti nalaza: spolija na mjestu lijeve obložnice groba 205; arh. istr. 8. VIII. 1962; materijal: šećerasti vapnenac; dimenzije: 28,5 x 24,5 x 9 cm; inv. br. MHAS: 2507. Tab. II,1.
6. Ulomak nadgrobne ploče s ostatkom natpisa u tri reda u kojem se čita dio teksta u drugom i trećem retku *...fi/LIA·PIENTIS/ SIM/a/·B(ene)·M(erenti)·/posuit/*; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije 27 x 18 x 5,5–6 cm; inv. br. MHAS: 2500. Tab. II,3.
7. Ploča s rimskim nadgrobno natpisom klesanim poprilično pravilnom kapitalom u četiri reda: *DM//LRVTILIO AGACLYTO// RVTILIA HOMONYA//FILIA*; okolnosti nalaza: slučajni nalaz prilikom preoravanja zemljišta; predao Muzeju Mile Drča u svibnju 1988. g.; materijal: šećerasti vapnenac; dimenzije: 83 x 30 x 3,5 cm; inv. br. MHAS: —. Tab. II,4.
8. Dio kamene plitice s dvije sačuvane polukružne drške i veoma plitkim recipijentom, te trokutastim izbočenim izljevom; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: Dijametar (dalje D.) 34 x duž. 22 x vis. 5,5 cm; inv. br. 2503. Tab. I,5.
9. Manji ulomak laporne ploče s preostatom slova D; okolnosti nalaza: sjeverozapadno od crkve; arh. istr. 1. VIII. 1962; materijal: lapor; dimenzije: 11 x 13,5 x 6,5 cm; inv. br. MHAS: 2502. Tab. II,2.

STAROKRŠĆANSKI ULOMCI:

1. Ulomak ploče pluteja s ostatkom haste plitkoreljefnog križa rastvorenih krakova; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 18 x 21 x 10 cm; inv. br. MHAS: 2479. Tab. III,1.
2. Ulomak stranice imposta s uklesanim ostatkom haste križa rastvorenog kraka; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; materijal: vapnenac; dimenzije: 12 x 10 x 4 cm; inv. br. MHAS: 2486. Tab. III,2.
3. Ulomak tranzene s ostatkom unutarnje kamene rešetke s kompozicijom squammae; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 16 x 5 x 4,5 cm; inv. br. MHAS: 2469. Tab. III,3.

4. Ulomak tranzene s ostatkom istovjetne kompozicije perforiranih »ljuski« kao na prethodnom ulomku; okolnosti nalaza: поближе neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 10 x ? x 6 cm; inv. br. MHAS: 2470. Tab. III,4.

4a. Ulomčić pluteja s preostatkom ukrasa u obliku dvaju manjih polukrugova koji se međusobno dodiruju te trokutnim umetkom među njima; okolnosti nalaza: поближе neutvrđen; materijal: vapnenac; arh. istr. 1959–1962; inv. br. MHAS: 2476, Tab. III,5.

PREDROMANIČKI ULOMCI:

I. Oltarna pregrada

A) Pilastr:

1. Ulomak pilastra grubo obrađen, s vidljivim tragovima zubače na jednoj strani, bez ukrasa; okolnosti nalaza: u blizini apsida u sloju štuta u unutrašnjosti crkve; arh. istr. 31. VII. 1959; materijal: vapnenac; dimenzije: 30 x 36 x 12 cm; inv. br. MHAS: 2514. Tab. VIII,5.

2. Ulomak pilastra s ostacima žlijeba za učvršćenje na jednoj bočnoj strani, grublje obrađen na svim plohama, bez ukrašavanja; okolnosti nalaza: na 4–5 m udaljenosti od zapadnog zida crkve; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 33,5 x 43 x 15 cm; inv. br. MHAS: 2519. Tab. IV,5.

B) Ulomci neutvrđene pripadnosti (pluteji – pilastr; zabat ?)

1. Manji ulomak pluteja ili pilastra s ostatkom plitkoreljefne troprute dekoracije; okolnosti nalaza: поближе neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 10,5 x 9,5 x 5 cm; inv. br. MHAS: 2484. Tab. IV,3.

2. Manji ulomak pluteja ili pilastra s ostacima geometrijske dekoracije troprutastih kružnica; okolnosti nalaza: поближе nepoznate; arh. istr. 1960; materijal: vapnenac; dimenzije: 14,5 x 9 x 13 cm; inv. br. 2488. Tab. IV, 2.

3. Ulomak zabata ili pluteja s ostatkom vrpce ispunjene troprutom pletenicom i dijela repa ptice. S desne strane koja je sačuvala izvorno obrađenu plohu kao i lice i naličje, nalazi se pri dnu rupa, što bi moglo upućivati na spoj pretpostavljenog zabata s arhitravom odnosno kapitelom; okolnosti nalaza: поближе neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: laporasti vapnenac; dimenzije: 19 x 14 x 12 cm; inv. br. MHAS: 2485. Tab. IV,4.

C) Kapiteli:

1. Kapitel s dijelom stupa dosta oštećen na svojoj površini; četverostrana košara dekorativno je riješena u dva pojasa. Donji čini motiv niza listova, dok su u gornjem po dvije zavojnice na svakoj strani koje se međusobno dodiruju na bridovima. Po sredini svake od ploha je stupić sa stiliziranim ukrasom, od kojih se najbolje sačuvanom vide tragovi prutičasta motiva. Na vrhu je profilirani abakus, a na dnu tragovi prstenaste profilacije koja dijeli kapitel od tijela monolitne kolone; okolnosti nalaza: nađen 4. VIII. 1962. g. kao učelak pri donožnici groba 153; materijal: vapnenac; dimenzije: vis. 46 cm, D. stupa 12,5 cm, D. ploče abakusa 27 cm; inv. br. MHAS: 2512. Tab. IV,1.

D) Arhitravi:

1. Početni dio arhitravne grede sastavljen od tri ulomka. Ukrašen na prednjoj strani riješen je u dva pojasa. U gornjem su kuke položene slijeva nadesno, žlijebljenih drški i punih zavojnica. U donjem polju je ostatak natpisa: *DE DONIS D(e)I Et. . .*; okolnosti nalaza: središnji, najveći među ulomcima, slučajni je nalaz prije planskih istraživanja iz 1958. g. (D. Jelovina–D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra, SHP, III, 11, 1981, 56), krajnji fragment nađen na samom zidu središnje apsida 10. VIII. 1959, manji ulomak na početku grede nađen 25. VII. 1960. 15 m zapadno od pročelja crkve; materijal: vapnenac; dimenzije: 56 x 18,5 x 8–10,5–11,5 cm; vis. natpisnog polja (dalje vis. n. p.) 6,5–6,8 cm; vis. slova 4–4,5 cm; inv. br. MHAS: 2523. Tab. V,1.

2. Manji ulomak grede s ostatkom natpisa...*BRT*... u donjem polju i kukama u gornjem; okolnosti nalaza: u unutrašnjosti crkve u blizini septuma; arh. istr. 1. VIII. 1959; materijal: vapnenac; dimenzije: 18,5 x 18–19 x 10,5 cm; vis. n. p. 6,5 cm; vis. slova 4–4,5 cm; inv. br. MHAS: –. Tab. V,3.

3. Manji ulomak grede s tragovima ukrasa kuka u gornjem pojasu i ostacima natpisa u epigrafičkom polju: ...*IOI*... sa znakom abrevijacije nad slovom O; okolnosti nalaza: 4 m od zapadnog perimetralnog zida crkve; arh. istr. 11. VIII. 1960; materijal: vapnenac; dimenzije: 15 x 11 x 11,5 cm; vis. n. p. 7,5 cm; vis. slova 4–4,5 cm; inv. br. MHAS: 2505. Tab. V, 4.

4. Ulomak grede s kukama u gornjem pojasu i ostatkom natpisa u donjem, epigrafičkom polju: ...*OISCL*...; okolnosti nalaza: spolija u uzglavnom dijelu groba 543; arh. istr. 26. VII. 1961; materijal: vapnenac; dimenzije: 27 x 22 x 9–12 cm; vis. n. p. 8 cm; vis. slova 4–4,5 cm; inv. br. MHAS: 2501. Tab. V,2.

5. Ulomak grede spojen od dva manja ulomka. Ukrašen je u gornjem polju kukama, dok je u donjem sačuvan dio natpisa: /... *un/A CVM CO/niuge*.../; okolnosti nalaza: ulomak s ostatkom teksta ...*ACV*... nađen u ogradnom zidu gomile koja dijeli vlasničku česticu V. Drče od užeg areala crkve; arh. istr. 4. VIII. 1961; drugi ulomak s ...*VMCO*... kao slučajni nalaz seljaka predan S. Gunjači za arheoloških istraživanja na Mastirinama u Kašiću (1955–1957. g.); materijal: vapnenac; dimenzije: 35 x 21 x 8,5 x 11,5–12 cm; vis. n. p. 8–8,5 cm; vis. slova 4,5–5 cm; inv. br. MHAS: –. Tab. VI,2.

6. Polovica desne arhitravne grede spojena od tri manja ulomka, raščlanjena dvopojasnom ukrasnom kompozicijom s 9 kuka položenih nalijevo, te ostatkom praznog međuprostora s lijevog kraja kao naznakom razdjelnice između dva niza kuka. U epigrafičkom polju je završni dio natpisa na arhitravu: /... *pr/O REMED(io) A(n)IME SVE RĚN(ovavit) HVNC TE/implum/*; okolnosti nalaza: desni, završni fragment nađen jugoistočno od desne bočne kapele; arh. istr. 10. VIII. 1961; lijevi ulomak nađen rekognosciranjima 1977–1978; materijal: vapnenac; dimenzije: 68 (s produženjem 88) x 21,5 x 8,5–11 cm; vis. n. p. 8,5; vis. slova 4–4,5 cm; inv. br. MHAS: 2522. Tab. VI,1.

7. Ulomak grede s ostatkom dviju kuka polegnutih nadesno, od kojih je desna veoma loše sačuvana. Na lijevom kraju pred prvom kukom ostatak je izvornog rubnog okvira koji slijedi kosi zasjek cijele lijeve strane ulomka s otučenim rebrom utora; okolnosti nalaza: 4 m zapadno od perimetralnog zida crkve; arh. istr. 6. VIII. 1960; materijal: vapnenac; dimenzije: 18,5 x 11,5 x 7,5–8,5; inv. br. MHAS: 2504. Tab. VI,3.

8. Ulomak grede s ostacima dviju kuka i tragovima treće kuke iz gornjeg ukrasnog polja; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 14 x 13 x 7 cm; inv. br. MHAS: 2506. Tab. VI,4.

DIJELOVI PREDROMANIČKE ARHITEKTURE:

A) Tranzene:

1. Ulomci tranzene s ostatkom rubnog okvira i dijelovima unutarnje geometrijske mreže s motivom perforiranih krugova i prekrizanih vrpca; okolnosti nalaza: pred crkvom ili desno od nje; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: a) 13,5 x 25 x 8 cm; b) 14,5 x 16 x 8–8,5 cm; inv. br. MHAS: 2473; 2474. Tab. VII,1,2.

DIJELOVI ARHITEKTURE VREMENSKI NEUTVRĐENI:

1. Ostatak masivnog ugaonog pilona s profiliranom bazom; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 28 x 28 cm; inv. br. MHAS: 2518. Tab. VIII,4.

2. Ulomak kolone; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: D. 22 cm, vis. 16 cm; inv. br. MHAS: 2520. Tab. VIII,1.

3. Ulomak sa žlijebljenom profilacijom; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; arh. istr. 1959–1962; materijal: vapnenac; dimenzije: 9 x 7 x 8 cm; inv. br. MHAS: 2472. Tab. VII,6.

4. Ulomci tranzene s ostatkom konveksno profiliranog okvira grublje obrade i manjim dijelom pravokutne unutarnje rešetke; okolnosti nalaza: u unutrašnjosti crkve uz desni bočni zid; arh. istr. I. VIII 1959; materijal: vapnenac; dimenzije: a) 16 x 18,5 x 9,5–11 cm; b) 21,5 x 19 x 8,5 cm; inv. br. MHAS: 2478, 2475. Tab. VII,4,5.

5. Ulomak tranzene; okolnosti nalaza: 8 m od pročelja crkve; materijal: vapnenac; dimenzije: 13 x 9 x 5,5 cm; inv. br. MHAS: 2471. Tab. VII,3.

ULOMCI NEUTVRĐENE NAMJENE:

1. Veći ulomak nepravilnog poluloplastog oblika s ostatkom veoma plitke troprute konkavne profilacije; okolnosti nalaza: poblizhe neutvrđene; materijal: vapnenac; dimenzije: D. 38 x vis. 26,5; inv. br. 2515. Tab. VIII,2.

* *
*

Iz prethodnog kataložskog popisa vidljivo je da kameni spomenici antičkog podrijetla čine zasebnu skupinu u veoma složenoj kulturnopovijesnoj slici arheološkog nalazišta na Begovači. Paragonirani s postojećim pisanim zabilješkama i tehničkim snimkama u terenskoj arheološkoj dokumentaciji, kameni fragmenti antičke provenijencije (Tab. I,II) iskazuju se kao materijalni prežici najstarijeg dosad registriranog kulturnog sloja na lokalitetu. Po funkcionalnoj pripadnosti heterogenog su obilježja, međutim zbog poprilično loše sačuvanosti ne pružaju mogućnost preciznijeg kronološkog determiniranja, osim globalnog opredjeljivanja okvirno širim razdobljima unutar antičke epohe.

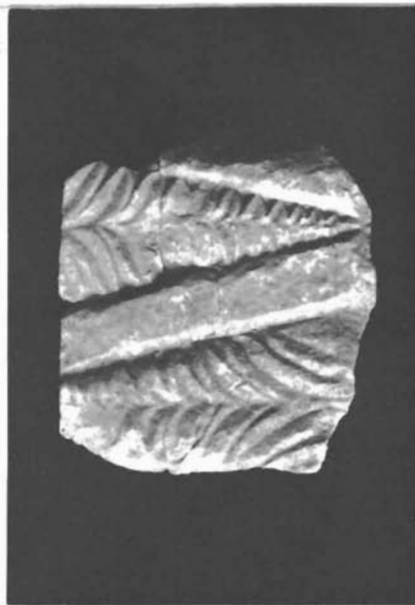
Opći osvrt na problematiku antičkog kompleksa na Begovači kratko je u stručnoj literaturi rekapitulirao M. Suić, koji je u svojstvu istraživača antičkog horizonta i sam povremeno bio nazočan istraživanjima na lokalitetu. Po njegovim spoznajama riječ je o kompleksu ruralne antičke vile, kvalitetno zidane i izuzetno velikih dimenzija koja ide u red mnogobrojnih ostataka rustičke arhitekture u širem ruralnom području zadarskog zaleđa.⁴ Dodatne, međutim, spoznaje o nalazima antičkih materijalnih ostataka kreću se također u okvirima šturih informacija temeljenih na sumarnim opisima iz terenskih zapisa te kraćih referencija u već spomenutim priložima istraživača D. Jelovine i D. Vrsalovića.⁵

O uklapanju kompleksa vile u stanovitu tipologijsku klasifikaciju na dosadašnjem stupnju istraženosti nije moguće ništa određeno reći. U tom smislu ni ovdje prikazani kameni spomenici neće pružiti veće spoznaje, ali će, vjerujemo, značiti barem novo zrnce k djelomičnom sagledavanju materijalnih i duhovnih sadržaja u životu rimskog gospodarstva na Begovači. U okolnostima kada se pri istraživanju najveća pozornost usmjerila otkrivanju srednjovjekovnih materijalnih ostataka, što je posebice uvjetovao pronalazak velikog srednjovjekovnog ukopišta s oko 620 istraženih grobova, antika je za istraživače očigledno bila od drugotnog zanimanja.

Antički građevinski sklop koji je izuzetno prostran i zahvaća čitavu površinu lokaliteta, zbog dugog kontinuiteta gradnje i ukapanja velikim dijelom je devastiran, izuzev u arealu sjeverozapadno od otkrivene crkve, gdje je zbog manje prisutnosti mlađih superponiranih slojeva, sklop antičke arhitekture najbolje sačuvan. Na situacijskom tlorisnom planu dobivaju se samo abocirani tragovi arhitekture rimske faze, čiji točniji izgled i funkcionalne odlike na postignutom stupnju istraživanja nije moguće rekonstruirati. No, popratni nalazi: rimske kamene plastike



1



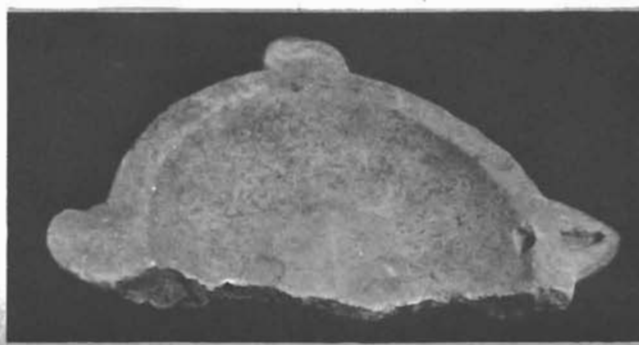
2



3



4



5



1



2



3



4



1



2



5



3



4

(Tab. I,1), dijelova arhitektonske dekoracije (Tab. I,3,4) i dekorativne plastike rimskih sepulkralnih spomenika (Tab. I,2) ili pak sačuvane kamene plitice (Tab. I,5), koja se u različitim morfološkim inačicama i materijalima javlja u sličnom inventaru antičkog posuda svakodnevne ili kultne namjene,⁶ upućuju makar i djelomično na neke temeljne značajke u životu i izgledu rimske vile na Begovači. Dodaju li se spomenutom podaci iz terenskih zabilješki o »laptovima« izbačenih rimskih mozaika i fresaka koji su pratili iskopavanja slojeva u unutrašnjosti i uokolo crkve, dok je velika površina crnobijelog mozaičkog poda s geometrijskom mrežom krugova otkrivena s vanjske strane središnje apside – dobiva se makar uopćena slika o veoma kvalitetnim životnim sadržajima na tom prostoru, poglavito graditeljski razvedenom te, jamačno, višenamjenskom sklopu luksuzno opremljene arhitekture, koja je našla svoje mjesto u sklopu jedne od većih rimskih naseobina u ruralnom ambijentu današnje ravnokotarske ravnice.

Najveća koncentracija rimskih nalaza počevši od numizmatičkih predmeta preko keramičkih artefakata, kovinskih fibula i sl. utvrđena je na prostoru sjeverozapadno i zapadno od sakralnog objekta na kojem mjestu su zapravo i prekinuta dalja arheološka iskopavanja na lokalitetu. Zanimljivo je pritom istaknuti veoma indikativan navod u terenskim zapisima iz kojeg saznajemo da se upravo na spomenutom arealu ušlo u trag ostacima sepulkralnih spomenika među kojima se, citiramo, »naziraju rimske nadgrobne ploče još neispitane«. Takva formulacija upućuje na pretpostavku o registriranim, ali do kraja neotkrivenim nalazima rimskih epitafa u kulturnoj stratigrafiji toga dijela nalazišta, a opravdanost spomenutih indicija potvrdio je nedavni slučajni nalaz ploče s rimskim epitafom na sjeverozapadnom dijelu Begovače (Tab. II,4). Osobita učestalost nalaza rimskih sepulkralnih natpisa na tom prostoru pojavljuje se kao odrednica u užem lociranju rimskog ukopišta na lokalitetu odnosno prostiranja zasebnih grobnih prostora (*loci sepulturae*) koja su već u rimsko doba, u duhovnim relacijama odnosno rimske naseobinske zajednice, imala svojstva funkcionalno izdvojenog sepulkralnog prostora. Možda će upravo epigrafičko-sadržajni elementi sepulkralnih natpisa upozoriti dijelom na neke karakteristike samog ukopišta, a ponajviše pripomoći identifikaciji kategorija pučanstva rimske epohe u tom dijelu antičke Liburnije.

Kraj izuzetnih gospodarskih mogućnosti, u kojem Begovača egzistira kao jedan od markantnijih repa njegove sveukupne kulturnopovijesne vertikale, živio je, zacijelo, dosta intenzivno već sredinom 2. st. razvijajući se u okviru liburnsko-rimske teritorijalne zajednice sa središtem u Nedinumu.⁷ Epigrafički nalazi sepulkralnog obilježja s Begovače, premda malobrojni (Tab. II,1–4) pružaju i u tom smislu skromne, ali zanimljive podatke. Jedan od sačuvanih epitafa je, na žalost, zbog fragmentarnosti nedostatan za cjelovitije tumačenje, iako se na osnovi pojedinih elemenata okvirno može datirati u 2. st. (Tab. II,3), dok drugi natpis, uklesan kvalitetnom kapitalom na tankoj kamenoj ploči, pruža više pojedinosti. Natpis prema svojim epigrafičko-onomastičkim odlikama razvidnim u antroponimijskim podacima koji se odnose na osobu pokojnika Lucija Rutilija Agaclyta i njegovu kćerku Rutiliju Homoniju mogu se povezati s informacijama iz starije literature o sličnim nalazima većeg broja epigrafičkih spomenika, u Begovači susjednom Islamu Grčkom.⁸ Elementi antroponomastikona, koji se u natpisima iz Islama Grčkog očituju u višekratnom navođenju gentilicija *Rutilius*, istovjetni su obiteljskom imenu pokojnika Lucija Agaclyta zabilježenog u natpisu s Begovače. Nalazi natpisa iz Islama Grčkog koji potječu iz vremena kasnijeg Principata, a odnose se na članove

obitelji *Rutilia* s oslobođenicima (7 registriranih spomenika), komplementarni su epigrafičkim podacima o dvije osobe rodovskog sloja istog obiteljskog imena iz nešto udaljenijeg Posedarja.⁹ S obzirom na to da je raspored nalaza natpisa s gentilicijem *Rutilius* prostorno prilično kompaktan, stavljanjem spomenika u zajednički kontekst dobivaju se stanovite spoznaje o barem djelomičnom etničkom sastavu i socijalnom profilu rimske naseobine na Begovači u Biljanima Donjim, ali i onima u široj ruralnoj zoni Kašića – Islama Grčkoga.

Onomastička obilježja natpisa s Begovače koja proizlaze iz osobina pokojnikova imena i imena njegove kćerke pokazuju da je riječ o osobama iz kategorije pučanstva grčkog antroponomastikona, što, dakako, ne znači da ih se treba dovesti u izravnu vezu sa stanovnicima grčkog podrijetla, tj. doseljenicima iz grčkih provincija, kad je poznato da je takva imena moglo nositi i domaće pučanstvo.¹⁰ U natpisu je grčko ime u funkciji kognomena nosio muškarac imenom *Agaclytus*, što bi u prijevodu značilo »glasovit« ili »slavan«, te ženska osoba – dedikantkinja *Homonya*, također s imenom apstraktnog značenja u smislu »sloge« ili »sklada«¹¹. Obje osobe su nosioci gentilicija *Rutilius*, obitelji čija se nazočnost u liburnskom prostoru prati u epigrafičkim izvorima sve do kraja 2. st.¹² Spomenuta antroponimijska svojstva navode na zaključak da epitaf proishodi iz libertinskog socijalnog kruga, odnosno da su spomenute osobe same pripadnici staleža oslobođenika ili su, pak, njihovi neposredni potomci, pošto je upravo karakteristično da taj društveni sloj nosi imena iz grčkog ili orijentalnog antroponomastikona. U znanosti su zabilježeni primjeri koji pokazuju praksu da oslobođenici ili njihovi potomci preuzimaju gentilno ime svoga patrona, čak i njegovo predime, što svakako otežava određivanje oslobođenikova izravnog podrijetla. Izdvajamo samo brojne primjere iz antičkog Jadera u kojima je vidljivo da je u slučaju navođenja kognomena, u vremenu 1–3 st. podjednako riječ o grčkim o doimenima koja se izravno odnose na robove i oslobođeničke, ali isto tako i na njihove potomke.¹³ S obzirom na to da je iz sadržaja epitafa vidljivo je da je imenska formula još uvijek zastupljena u formi *tria nomina*, čija upotreba jenjava poslije sredine 2. st., pojavljujući se kasnije kao stanoviti odraz tradicije, zaključujemo da je odnosni epitaf mogla postaviti svom ocu oslobođeniku ili, pak, oslobođenikovu potomku kćerka *Homonya* koncem ranijeg Principata tj. oko 2. st. Pošto liberti često u svojem imenu izostavljaju navođenje podatka o pripadnosti libertinskom sloju, kao što je to primjerice slučaj i u našem natpisu s Begovače, to ih se u izravnom, ali i širem značenjskom smislu može tretirati članovima *familiae rusticae*, odnosno, jedne velike rustičke familije lokalnog veleposjednika s robovima i oslobođenicima, kojih je na ovim plodnim prostranstvima zacijelo bilo u velikom broju. Tako je i Lucije Rutilije Agaklit, podrijetlom iz staleža libertina, očigledno bio pokopan na jednom od obiteljskih ukopišta u okviru imanja svojega posjednika.

Svi relevantni pokazatelji govore o antičkom kompleksu na Begovači kao jednom u nizu ostataka ruralnog graditeljstva antičkog doba na širokom potezu klasičnog liburnskog prostora. Njihov je razvitak izravno ovisio o temeljnoj gospodarskoj funkciji ruralnog obalnog zaleđa izuzetnih gospodarskih prednosti, koje su, zahvaljujući dugotrajnoj *pax romana*, ostvarile zavidnu razinu antičke civilizacije na tim prostorima. Sve te okolnosti odredile su cjelokupnu fizionomiju vile na Begovači,¹⁴ sasvim u skladu sa stupnjem razvitka ruralnih vila prostranih tlorisa, kvalitetne tehnike zidanja i ukrašavanja kojima se općenito odlikuje veliki broj istovrsnog rimskog graditeljstva u razdoblju ranog Carstva.¹⁵

Arheološki nalazi kamenih spomenika za koje se sa sigurnošću može reći da nose jasne odlike nalaza starokršćanske provenijencije brojem su veoma skromni i sadržajno šturi da bi se na temelju njihovih formalnih ili sadržajnih odlika potpunije sagledao taj segment kasnoantičkog kulturnog horizonta na lokalitetu. O razvitku i mogućim promjenama koje je doživio prostor rimske vile u kasnoj antici preuzetno je bilo što određenije kazati na temelju onoga što su nam pružila dosadašnja arheološka iskopavanja bilo da je riječ o nepokretnim graditeljskim ostacima, ili o pokretnoj spomeničkoj građi.

Od otkrivenog materijala starokršćanskog kulturnog obilježja s istraživanja su prispjeli uglavnom arhitektonski elementi, primjerice dijelovi dviju prozorskih tranzena koje su bile riješene po dobro poznatom tipu tranzene s motivom »Ijuske« (Tab. III, 3,4), dok se veći broj otkrivenih fragmenata rešetkastih prozorskih otvora, uglavnom nađenih u užem perimetru otkrivene crkve, zbog tipske uopćenosti i nedostatka ukrasa ne mogu pobliže vremenski i kulturno determinirati. Nalaz, pak, dosta fragmentarnog dijela impost kapitela (Tab. III,2), vjerojatno bifore, s uklesanim ostatkom haste križa rastvorenih krajeva iz tipološke grupe križeva 5–6. st.¹⁶, pripadao bi također skupini preostataka vanjskog arhitektonskog plašta građevine koja je u kasnoj antici funkcionirala u svojstvu starokršćanskog kulturnog mjesta. Unutarnjoj opremi takva prostora u sadašnjem bismo trenutku mogli pripisati samo jedan ulomak ploče-pluteja koji su na svjetlo dana donijela arheološka istraživanja (Tab. III,1) te manji ulomčić slične pregradne ploče (Tab. III,5). Tipološka karakterizacija prvoga fragmenta zasniva se na uopćenim elementima stilizacije uočljive u plitkoreljevnoj obradbi motiva križa na pluteju za koji bi se u globalu moglo pretpostaviti da je dospio u interijer objekta namijenjenog kršćanskom kultu negdje tijekom 6. st. Postojanje navedenih, makar količinski neznatnih, ali kulturno sasvim relevantnih starokršćanskih kamenih spomenika služi kao pouzdan putokaz ka spoznaji o postojanju starokršćanske faze u kulturnoj stratigrafiji nalazišta na Begovači, koja je sasvim sigurno rezultirala stanovitom graditeljskom artikulacijom kršćanskoga kulturnog prostora na lokalitetu.

No, kako su arhitektonski ostaci prepoznatljiviji na tlorisnom planu nedovoljni za definiranje graditeljskih cjelina, osim grafički naglašenog sakralnog zdanja, teško je iz našeg ugla promatranja kazati da je starokršćanska faza u građevinskim ostacima na terenu prepoznatljiva u smislu raspoznavanja i izdvajanja starokršćanskog objekta u preciznije definiranom arhitektonskom perimetru. Očigledno pomanjkanje većeg broja relevantnih kiparsko-ukrasnih dijelova u ukupnoj količini otkrivenih starokršćanskih ostataka, koji bi pripadali uobičajenom skulpturalnom dekoru primjerenog većem starokršćanskom zdanju, pritom poglavito misleći na pojavu oltarne pregrade, pretpostavljamo da ne bi išlo u prilog tezi o postojanju starokršćanskog zdanja većih dimenzija. Naime, sasvim se mogućim čini sagledavanje jednog starokršćanskog kulturnog sklopa koji je prostornom artikulacijom postojeće rimske arhitekture funkcionirao kao kulturni prostor namijenjen kršćanskom obredu, poput svojevrsnog starokršćanskog oratorija ili kršćanske memorije u okviru privatnog kasnoantičkog ruralnog predija.

Ovdje opisana pokretna kamena građa odnosi se zacijelo afirmativno prema jednom dijelu interpretacije autora N. Jakšića, koji na Begovači pod ostacima otkrivenog sakralnog objekta prepoznaje tragove veće starokršćanske crkve, a koja je u istom perimetru u 9. st. poslužila kasnijem predromaničkom kulturnom prostoru.¹⁷ Takvo mišljenje znatno se razlikuje od spoznaja do kojih su došli istraživači loka-

Tab. IV



1



2



3



4



97



1



2



3



4



1



2



3



4

liteta na Begovači objelodanjujući kompleks srednjovjekovne nekropole koji su otkrivenu jednobrodnu crkvicu s dvije bočne kapele smatrali predromaničkom građevinom koja je sagrađena izravno na ostacima prijašnje rimske ruralne arhitekture ne sagledavajući pak u spomenutoj arhitekturi bilo kakve naznake starokršćanskih kulturnih elemenata.¹⁸ Sada je, dakako, ipak očigledno da pronađeni starokršćanski ulomci izravno potvrđuju postojanje starokršćanskog sloja u ukupnoj kulturnoj stratigrafiji nalazišta s odgovarajućim crkvenim prostorom. Uostalom, to će posredno posvjedočiti i kasniji predromanički izvor. Ne treba, međutim, zanemariti činjenicu da elementi situacijskog plana ne donose onaj potrebni broj podataka, kao što ni materijal kojim raspoložemo ne dopušta da se o većoj starokršćanskoj bazilici razmišlja s posebnom sigurnošću.

Nešto veću sadržajnu razinu iskazuju otkriveni kameni spomenici predromaničkog kulturnog obilježja, kao nedvojbeni pokazatelj topičkog i kulturnog nasljeđivanja određenih životnih sadržaja iz kasnoantičkog doba u rani srednji vijek. Najveći dio sačuvanih spomenika pripada ostacima predromaničkog crkvenog namještaja, koji se funkcionalno uklapaju u izvornu cjelinu oltarnog septuma predromaničke sakralne građevine na lokalitetu. Imajući na umu uobičajeni izgled i klasični raspored sastavnih elemenata predromaničkih oltarnih pregrada s pripadajućim dijelovima u donjoj, srednjoj i gornjoj zoni predoltarnog pregradnog sklopa, već je na prvi mah uočljiv nerazmjern odnos sačuvanih sastavnih elemenata donjeg pojasa, što znači pregradnih plutejnih ploča i kamenih pilastara, u odnosu na relativno veći broj arhitravnih ulomaka iz gornjeg dijela pregrade. Riječ je o sasvim skromnim preostacima pluteja i pilastara, s veoma fragmentarnim tragovima ukrasa, nedostatnim za sagledavanje općeg dekorativnog stila na kamenim pregradnim ploham. Zasad se mogu izdvojiti samo ostaci dvaju neukrašenih pilastara (Tab. IV, 5), (Tab. VIII,5), te dva manja ulomka pluteja (Tab. IV,2,3) koji se mogu podjednako pripisati i ostatku pregradnog kamenog stupca. Oba pilastra, od kojih je jedan sasvim određen žlijebom za učvršćenje na jednoj od strana središnjeg prolaza na pregradi, ne pokazuju tragove ukrašavanja. Pomanjkanje dekoracije na ulomcima i stupanj klesarske obrade kamenih ploha namijenjenih izvođenju plitkorelnog predromaničkog ukrasa govore o pripremljenim, ali likovno nedovršenim elementima donjeg dijela oltarne pregrade.

Za ulomak s preostatom ukrasa repa ptice koji dodiruje rub blago profilirane vrpce ispunjene troprutom pletenicom (Tab. IV,4) u prvi mah smo skloniji pretpostaviti da je riječ o preostaku predromaničkog zabata tim više što bi tehnički-konstruktivni detalj vidljiv u postojanju izvorne rupe za učvršćenje pri kraju desne strane mogao upućivati na mjesto spoja zabata s desnim arhitravom odnosno kapi-telom. Što više, sam motiv te stilizacija ukrasa repa ptice i pletenice podsjećaju na odlike zabata sa središnjim troprutim križem u ukrasnom polju i pticama pod hastama iz skupine predromaničkih zabata tzv. naivnih svojstava iz 2. pol. 9. st.¹⁹ Međutim, u tom slučaju položaj ptice s repom okrenutim troprutom središnjem križu ne bi odgovarao uobičajenim ikonografskom rasporedu spomenute kompozicije, izuzev ako ne predvidimo mogućnost da se u našem slučaju radi o jednoj za sada rijetkoj i nepoznatoj stilskoj obradi rubnog ukrasnog pojasa s okomitom troprutom pletenicom na završecima zabatnog trokuta. No osim spomenutog razmjeri debljina ulomka pretpostavljenog zabata i arhitravnih greda međusobno se ne približavaju. Štoviše, gledan izdvojeno, bez, doduše, relevantnih elemenata vjanske forme, sačuvani motiv bi se podjednako mogao tretirati i kao preostatak

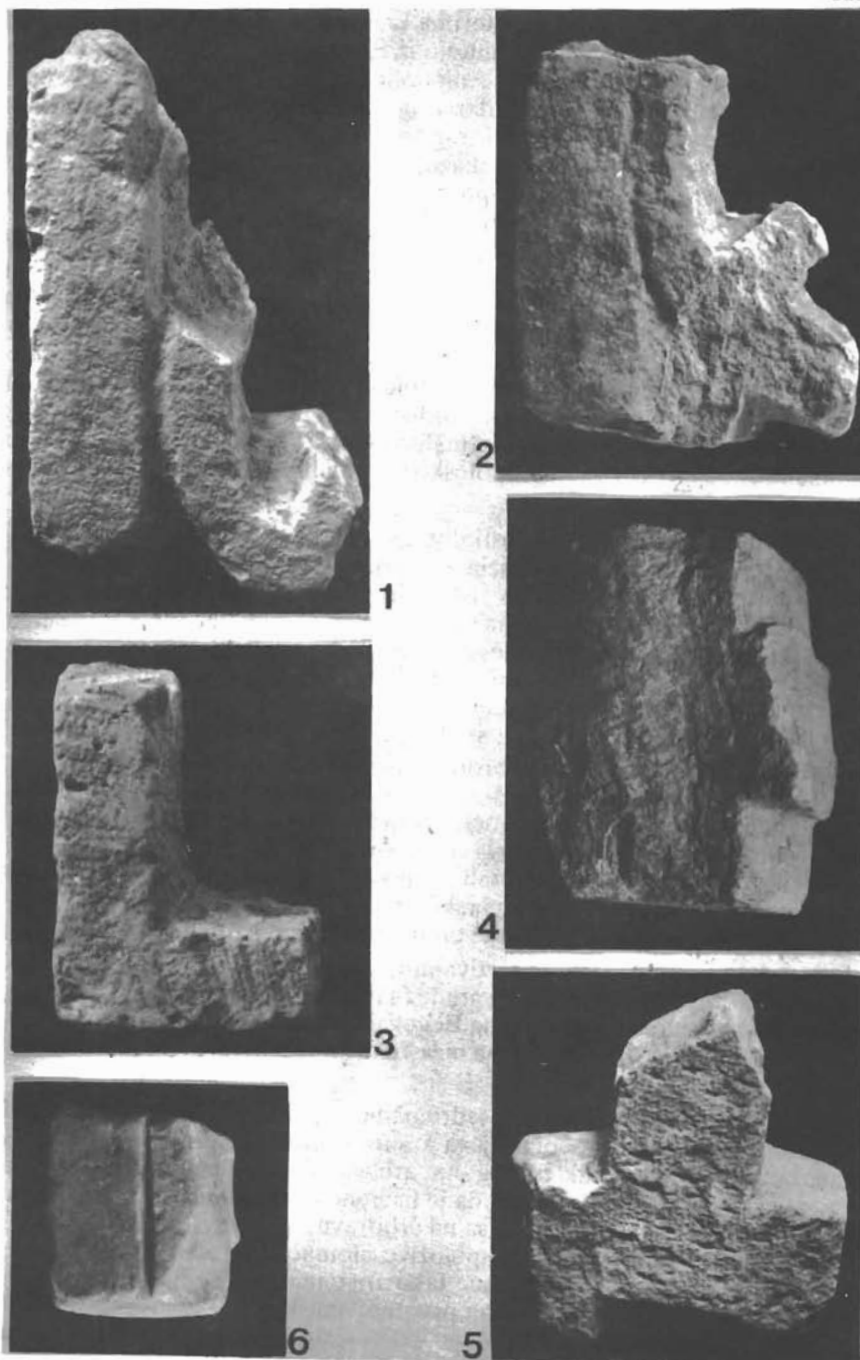
kompozicije pluteja u tipologiji pregradnih ploča s motivom arkada i palmeta te prikazima ptica u gornjim međuprostorima krakova i arkada, a kakva su nam rješenja poznata na predromaničkom pluteju iz Plavna kraj Knina.²⁰ Iz srednje zone predromaničkog septuma sačuvao se monolitni dio kamene kolone s kapitelom (Tab. IV,1). Premda je zbog sekundarne upotrebe dekorativna kamena plastika doživjela znatna oštećenja, preostali tragovi prepoznatljivih predromaničkih stilskih odlika na košari kapitela, koja pokazuje izrazitu kvadratičnost osnovne forme, pružaju mogućnost da u spomeniku prepoznamo jednu od stilskih inačica koje su najbrojnije zastupljene u repertoaru predromaničke plastike na kapitelima užeg zadarskog područja, odnosno šireg sjeveroadrarskog prostora.²¹ Uslijed poprilične oštećenosti reljefne plohe, teško je sagledati sve pojedinosti stilskog ornamentarija sadržanog u ukrasnom rješenju kapitela. Međutim, prema jednom od bitnih likovnih elemenata, koji se razabire u obradbi središnjeg profiliranog stupića, a koji bi se po uočenim analogijama trebao pojaviti na svakoj od četiri stranice košare, kapitel s Begovače stajao bi u najužoj vezi s tipološkom inačicom dvopojasnih kapitela na predromaničkom septumu šesteroapsidne crkve na prostorno najbližim Mastirinama u Kašiću.²² Ostali primjeri formalno-stilskih srodnosti uglavnom se kreću u regionalnom okviru istovrsnog tipološkog ansambla već spomenutog zadarskog predromaničkog kruga.

Stanovite formalne podudarnosti dijelova oltarne pregrade iz predromaničke crkve na Begovači s istovrsnim oblicima oltarnog septuma spomenutog šesteroapsidnog objekta na Mastirinama ne iskazuju se samo kroz uzajamnu tipološku sukladnost u likovnoj izvedbi ploha na kapitelima pregrada već su one također nazočne i u formalnom rješenju dijelova trabeacije, poglavito u osnovnoj koncepciji arhitrava. Ostaci, pak, kamenih greda sugeriraju pretpostavku o izvornom izgledu pregrade prema shemi septuma s jednim središnjim prolazom u svetište, tj. u rasponu dvaju arhitrava i jednog središnjeg zabata.

Pronađeni dijelovi arhitrava u broju od osam manjih ili cjelovitijih preostataka kamenih greda osnovnim pokazateljima u sastavu ukrasa i pisma pokazuju ujednačenost vanjsko-formalne i epigrafičke obradbe. To ih definira kao sastavne elemente u cjelini jedinstvenog arhitrava. Koncepcija dvopojasne kompozicije s ukrasom kuka u gornjem te blago profiliranim epigrafičkim poljem s latinskim natpisom u donjem polju uklapa se u slična kiparsko-epigrafička rješenja na trabeacijama sjevernodalmatinske, navlastito zadarske predromaničke regionalne skupine 9–10. st.

Stilski detalj koji naznačuje razdvajanje dvaju nizova kuka u formalnoj ordinaciji najcjelovitije sačuvanog dijela grede (Tab. VI,1) govori da je majstor u izradi trabeacije za predromaničku crkvu na Begovači ponudio likovno rješenje arhitrava s dva nasuprotna, po sredini sučeljena niza kuka na svakoj od dviju pretpostavljenih arhitravnih greda.

U čitavoj ovdje prezentiranoj predromaničkoj građi najzanimljivije pojedinosti zasigurno pruža nazočna epigrafička komponenta koja proistječe iz sadržaja i osobina latinskog teksta uklesanog na arhitravnim gredama, što, vjerujemo, dopušta i nešto veći komentar. Premda je broj sačuvanih ulomaka očigledno nedostatan za cjelovitiju restituciju natpisa na arhitravu, ipak određujuće osobine unutarnje strukture teksta povezuju raspoložive ulomke u formalno i sadržajno potpuno koherentnu epigrafičku cjelinu. Iako fragmentaran, epigrafički sadržaj na arhitravnim ulomcima nije izgubio na prvotnoj smislenosti, štoviše fragmenti natpisa predočuju jedan značenjski i jezično zaokruženi tekst, unutarnjom strukturom





1



2



5



3



4

uređen na način koji je karakterističan za onodobne standarde latinske epigrafike na spomenicima ranosrednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije.

U našem slučaju predočen je jedan dedikacijski epigrafički tekst koji poput brojnih sličnih primjera u ranosrednjovjekovnom epigrafičkom standardu ima svoj uobičajeni osnovni obrazac i koji se uz stanovito variranje jezične tehnike reproducira od natpisa do natpisa. U tom smislu bi se za natpis s Begovače s pravom moglo kazati da unutar kategorije epigrafičkih dedikacija ide u red egzemplarnih epigrafa.

Unatoč određenim lakunama koje se otvaraju u odnosu na izvornu cjelinu natpisa na arhitravu, i kako su elementi u nekima od raspoloživih fragmenata nedostatni za preciznije fiksiranje njihova rasporeda u slijedu natpisa na gredi (Tab. V,3,4), restituciju temeljnog sadržaja u dovoljnoj mjeri određuju fragmenti natpisa na ostala četiri ulomka arhitrava (Tab. V, 1,2; VI, 1,2).

U pokušaju da se odnosni epigrafički fragmenti dovedu u jedan zaokruženi smisleni slijed svakako imamo na umu brojne usporedne mogućnosti koje pruža niz sadržajno podudarnih epigrafičkih izvora o ranosrednjovjekovnim dedikacijama u kojima se očituju određene pravilnosti u stilizaciji sadržaja i organizaciji izlaganja podataka unutar epigrafičkog teksta.

Posvetni epigrafički zapis koji donosi niz zanimljivih podataka o predromaničkom crkvenom objektu na Begovači započinje uvodnom formulom *De donis d(e)i elt. . .*. (Tab. V,1). Zbog naglašene kršćanske zavjetne intencije kojom se odlikuje, već na prvi mah upozorava na neke bitne sadržajne i duhovne konotacije natpisa. Ta formula koja, shvaćena u širem smislu, ima provenijenciju duboko u antičko doba, rasprostranjena je u svim dijelovima kasnoantičkog svijeta, osobito u 5. st. Poznato je da se pojavljuje u različitim jezičnim inačicama od kamenih spomenika do kasnoantičkog novca, te veoma rano prelazi u kršćansku liturgiju.²³ Sklonost takvoj formuli najizraženija je u 5. st. na donatorskim inskripcijama starokršćanskih mozaika sjevernojadranskog akvilejskog kruga.²⁴ Posebno je obilježje dedikacijskih natpisa među kojima i ranosrednjovjekovnih zavjetnih epigrafa.²⁵ Budući da u duhu kršćanske mistike u biti označuje iskaz ispunjenja zavjeta, u jednoj preoblikovanoj leksičkoj formi nalazimo je u anamnezi kanona mise. U istu kategoriju zavjetnog formulara ubraja se i primjer introduktivne formule na predromaničkom arhitravu s Begovače, bolje rečeno u jednu od inačica koje prema osnovnom tipu obrasca (*De donis dei*) variraju uglavnom nastavak formule nadopunjujući je najčešće imenom jednog ili više svetaca (svetica) ili pak odgovarajućim zbirnim pojmom (*sanctorum Dei*), pod kojim se imenima raspoznaju i sami crkveni titulari. Analogni primjeri, te dijelom sačuvani veznik u nastavku, govore da je i u našem natpisu riječ o sličnoj potvrdi, na žalost, manjkavoj u onom dijelu spomenute introdukcije koji je, zacijelo, nosio spomen sveca. Primjenjujući tip veoma izražajnog leksičkog obrasca, tvorac odnosnog epigrafičkog teksta jamačno uspijeva ostvariti visok stupanj devotnosti, što neminovno stvara dojam da sva izražajnost i bit epigrafa počivaju u toj formuli. Duh pobožnosti i smjernosti koji izbija iz naznačenog izraza samo je iskaz darovateljeve kršćanske poniznosti koji materijalnim darivanjem umilošćuje Boga i svece.

Prema dosadašnjim pokazateljima, natpisi s formulom *De donis dei* u ranosrednjovjekovnoj latinskoj epigrafici istočnog Jadrana ostavili su potvrde mahom na epigrafičkim spomenicima urbanih zona, pa stoga pojava natpisa takvih leksičkih odlika u epigrafičkom repertoaru unutar političkog prostora ranosrednjovjekovne

Hrvatske označuje, zasad, jedini takav primjer zabilježen u zaleđu, izvan kruga sjeverno(srednjo) jadranskih gradova. Tako ih nalazimo u donjodalmatinskim obalnim gradovima, na primjer dvokratno u Zadru: u zavjetnom natpisu biskupa Donata na kapsi sv. Anastazije, te posvetnom epigrafu na pregradi jedne od zadarskih predromaničkih crkava,²⁶ potom u introdukciji natpisa na predromaničkom luku iz sv. Mihovila u Malom polju u Trogiru,²⁷ te u natpisima predromaničkih crkava na bizantskim otočkim posjedima u Donjoj Dalmaciji – Cresu i Lošinju.²⁸ Podudarnosti elemenata leksičkog sustava u epigrafičkim ostvarenjima na jednom od lokaliteta u hrvatskom zaleđu ranosrednjovjekovnog Zadra s istovrsnim modelima urbane ranosrednjovjekovne epigrafike proizlaze iz izuzetno bliskog dodira obaju geopolitičkih prostora s jakom baštinom kasnoantičkog latiniteta, za koji su, bez sumnje, u kulturnoj sferi dalmatinskih gradova postojali najbolji uvjeti za neprekinuto nasljedovanje stanovitih kulturnih fenomena i tradicija.

Slijedeći uobičajenu jezičnu strukturu epigrafičkih dedikacija, u daljnjoj globalnoj restituciji teksta stajala bi dva ulomka s dijelovima natpisa ... *oisclav...!* (Tab. V,2) i *... un/a cvm colniuge...!* (Tab. VI,2) koji se u značenjskom kontekstu izravno vežu uz glavne subjekte posvetnog natpisa uklesanog na arhitravu, s tim da se u prvom fragmentu prepoznaje preostatak osobnog imena dedikanta, dok drugi donosi spomen njegove supruge, što jamačno definira epigraf kao izvorni zapis o činu privatne obiteljske donacije.

Premda je osobno ime donatora samo fragmentarno sačuvano, ipak i u tako krnjoj formi može biti zanimljiv antroponomastički podatak u spoznavanju etničke, te socijalne i općekulturne slike naznačenog prostora u ranoj srednjovjekovnoj prošlosti. Prepoznatljiva, naime, onomastička svojstva sadržana u preostatku teksta ... *oiscl...* upozoravaju na to da je dedikant – donator nosilac imena slavenskog, tj. hrvatskog postanja. Riječ je o antroponimu iz skupine složenih dvočlanih imena sa završnim morfemom – *slav* koji je, pak, u našem primjeru modificiran prema latinskom pravopisnom ustroju, kao što je to uobičajeno u srednjovjekovnoj latinskoj epigrafičkoj i diplomatičkoj praksi. Kako je antroponim ostao nepoznat u dijelu prvog člana složenog imena, restitucija tog dijela imena ostaje u granicama domišljanja. No, konfrontiranjem preostatka antroponima s mnogobrojnim primjerima nomenklature u kategoriji imena sa sufiksom –*slav* u starijoj hrvatskoj antroponimiji do kraja 14. st.,²⁹ od kojih spomenimo samo neke od najstarijih potvrda u epigrafima i diplomatičkim listinama, primjerice *Vvissasclavo*, *Dirzislav* ili *Drzislavs*, *Miroslauus...*³⁰ očito je da je u epigrafu s Begovače riječ o srodnom imenskom obliku. Imajući u vidu trag okomite haste jednog slova koje je prethodilo riječi ... *oiscl...*, obliku donatorova imena bio bi možda najbliži antroponim *Moisclavus* (*Moisclavo*).

Naznačeni onomastički pokazatelj u cjelini toga natpisa poprma sasvim konkretne konotacije pomažući identificiranju subjekta posvetnog čina i same donacije u cjelini. Štoviše, sačuvani trag donatorova imena koje, kako smo vidjeli, potječe iz hrvatskog imenskog repertoara, sagledan u okvirima društveno-političkog ustroja ranosrednjovjekovne Hrvatske, dobiva sasvim određeno tumačenje.

Zbog fragmentarnosti natpisa prikraćeni smo podacima koji bi pobliže odredili donatorovu osobu, pritom računajući na onu vrstu informacija koje u pretpostavljenoj optimalnoj formi kroz upotrijebljene apelative u funkciji titule kao sastavnog elementa donatorovog imena, pridonose potpunijim spoznajama o društvenom statusu darovatelja. No, bez obzira na to što nam pomanjkanje takva označitelja ote-

žava utvrđivanje pravog mjesta i uloge osobe u strukturi onodobnog ranosrednjovjekovnog hrvatskog društva, ipak epigrafičke potvrde u nizu srodnih ili identičnih primjera, bez sumnje govore o pojedincu iz najviših društvenih slojeva, možda čak lokalnom ugledniku koji je obnašao funkciju župana. Sasvim je izgledno da je u pitanju jedan od lokalnih prvaka koji se u klasno već izdiferenciranoj ranofeudalnoj sredini izdvojio kao materijalno moćniji pojedinac, vjerojatno imućni vlasnik plodnih zemljišnih posjeda u okolici, što mu je jamačno priskrbilo mjesto u najvišoj hijerarhiji lokalne uprave.

Poput manje ili više svakog epigrafičkog zapisa dedikacijske naravi tako je i odnosni epigraf trebao biti pregnantan iskaz donatorove kršćanske smjernosti, podjednako kao i društvenog autoriteta. Takva htijenja darovatelj ne naglašava jedino u uvodu kroz formulu *De donis dei*, želeći njome istaknuti da svojim darivanjem samo uzvraća za sva ona već poklonjena Božja uzdarja, već na drugom mjestu u natpisu ponovno akcentira da je materijalni čin koji obavlja crkvenom donacijom zapravo njegovo zavjetno djelo. To je učinio kao pojedinac u ime svoje i svojih najbližih, kako to već bilježi epigraf... *pro remed(io) a(n)ime sve...* tj. za spas svoje duše. Upravo ta formulacija išla bi u red najprepoznatljivijih leksičkih obrazaca koji su u jezičnom i sematičkom smislu gotovo amblematični za skupinu natpisa zavjetnoga karaktera.

Stupanj devotnosti, koji je u biti imanentan natpisima te vrste, nedvojbeno je jako naglašen u našem natpisu, iskazujući se kao tekst koji potpuno odgovara svjetonazoru poniznog ranosrednjovjekovnog kršćanina koji materijalnim darivanjem umilošćuje Boga i svece. Zbir izražajnih leksičkih elemenata u epigrafu otkriva da u prvi plan cjelokupnog sadržaja izbija naglašena donatorova duhovna smjernost pretočena u osobnu želju da svojim pobožnim uzvraćanjem na već darovana dobročinstva (*De donis dei*), te za spas svoje duše (*pro remedio anime sue*) i duše svoje žene, odnosno uže obitelji, skromno izdvoji od Boga već poklonjeno materijalno dobro. Takav svjetonazor približava tog hrvatskog velikaša i donatora brojnim skromnim darovateljima kasnoantičkog doba koji su potaknuti idejom darivanja i zavjetovanja ostavili slične tragove u epigrafičkim zapisima,³¹ a posebice često na natpisima mozaičkih podova u interijerima starokršćanskih crkava.

U završnom dijelu natpisa dobijamo, pak, konkretnije podatke o samoj naravi donatorova »bogougodnog djela«. Formulacija, naime, ...*ren(ovavit) hvnc telmplum!* pobliže naznačava o kakvom se »bogougodnom djelu« radi. Riječ ...*ren...* popraćena odgovarajućim znakovima pokraćivanja, te restituirana oblikom perfekta glagola *renovare* u *ren(ovavit)*³² za kojim slijedi naznaka objekta u riječima *hunc telmplum!* očigledno precizira o kakvom je donacijskom pothvatu riječ. Štoviše, iz natpisnog sadržaja sasvim je očito da je materijalno situirani lokalni uglednik zajedno sa svojom ženom poduzeo radove na obnovi crkve kao svoje privatne zadužbine. Takav podatak protumačen u širim topičkim i sadržajno-duhovnim relacijama, jamačno podrazumijeva postojanje jedne starije kršćanske bogomolje koja je na tom mjestu služila već prije u kasnoj antici. Pojam »*renovavit*« svakako definira akciju koja je vezana uz određene graditeljske i slične intervencije na obnovi dotadašnjeg kulturnog prostora koje su se u našem slučaju odrazile i u odgovarajućim zahvatima na skulpturalnom osuvremenjivanju dekora u unutrašnjosti crkvenog prostora u duhu liturgijskih potreba predromaničkog doba, što se, sudeći prema sačuvanim spomenicima, dogodilo tijekom druge polovice 9. st. Stoga, koliko god u prvi mah izgledalo problematično, zbog nedostatka čvršćih uporišta u materijal-

nim ostacima na terenu i pokretnoj arheološkoj građi, nazočnost starokršćanskog kulturnog sloja potvrđena je nedvojbeno sadržajem opisanog predromaničkog natpisa. No, imajući na umu elemente teze N. Jakšića o nasljedovanju cjelokupnog volumena starokršćanske crkve za potrebe kasnijeg predromaničkog sakralnog objekta, nameće se pitanje ne sugerira li epigrafički podatak sadržan u riječi *renovavit* dvije moguće pretpostavke: da je u ranom srednjem vijeku donator u okviru postojeće crkve iz kasnoantičkog vremena samo obnovio kameni namještaj ili je pak, podigao novo zdanje, u načelu, respektirajući samo položaj prijašnjeg kulturnog prostora?! U tom slučaju potonji donatorov pothvat mogao bi se povezati uz otkriveni sakralni objekt na Begovači, čije dimenzije, sa širinom trabeacije oko 3,5 m, dopuštaju mogućnost postavljanja oltarne pregrade, ostaci koje su nađeni na lokalitetu.

Promatrajući sačuvane epigrafičke ostatke s općejezičnog te paleografičkog gledišta možemo reći da je natpis prilično promišljeno izveden. Gledan s jezikoslovnog aspekta, epigraf je oblikovan sasvim u skladu s jezičnostilskim i gramatičkim normama srednjovjekovnog latiniteta. No, osim lingvističkih odlika korisno je upozoriti i na stupanj paleografičkog uređenja natpisa. Opći dojam koji iskazuju elementi grafijskog inventara na svim sačuvanim ulomcima govori da je natpis grafijski najvećim dijelom korektno klesan sustavom rustične kapitale, uglavnom ujednačenim duktusom i ravnomjernim modulom pojedinih grafema.

Pri prenošenju teksta u kamen klesar se držao smjernica pisanog predloška čiji je autor, po svemu sudeći, bio dovoljno osposobljen da udovolji zahtjevima onodobnog latiniteta poštujući zakonitosti jezika i pisma. Može se pretpostaviti da je zbog prilagođavanja dužini epigrafičke plohe na arhitravu, sam tekstopisac već u tijeku slaganja pisanog predloška prišao pokraćivanju već oblikovanog teksta u završnom dijelu zapisa, što očigledno radi dosta pažljivo i promišljeno ne odstupajući znatnije od tradicionalnih pisarskih normi i gramatičkih pravila srednjovjekovne latinštine, pokazujući time i razinu vlasfite naobrazbe.

Ta kvaliteta sasvim je razvidna iz primjera pokraćivanja riječi *remed(io)* i *ren(ovavit)* gdje u oba slučaja autor dosljedno primjenjuje načelo pokraćivanja riječi *per suspensionem*, korektno bilježeći znak abrevijacije, što neprijeporno pridonosi općejezičkoj vrsnoći natpisa, te potkrepljuje predloženu lekciju dijela teksta (cf. kat. br. I/D,6).

Poštivanje sličnih načela očituje se također u pokrati *per contractionem* u riječi *a(n)ime*, dok se pri samom kraju kleše riječ *hvnc* s ligaturom grafema *n* i *c* kao i pri spajanju dvaju početnih grafema *t* i *e* u posljednjoj riječi natpisa koju smo skloni restituirati kao *te/mplum/*.

Zaključujući izlaganje o predromaničkom epigrafičkom nalazu s Begovače, želimo još jedanput upozoriti na postignutu razinu kvalitetnog latiniteta koji je bez sumnje odraz kulturnog utjecaja latinske epigrafike dalmatinskog grada na epigrafička ostvarenja hrvatskog ranosrednjovjekovnog prostora. Bliski dodiri s urbanim primjerima značili su ujedno i snažnu sponu s tradicijama neugasle baštine kasnoantičkog epigrafičkog izraza. U tom smislu epigrafička dedikacija starohrvatskog velikaša iz crkve na Begovači stoji kao stanovita reminiscencija na nekadašnji kasnoantički duhovni svijet i one modele kasnoantičke epigrafike koji su utemeljili ranosrednjovjekovne epigrafičke standarde.

Zaokružujemo ovaj rad svjesni mnogih manjkavosti i lakuna koje stoje na putu cjelovitijem sagledavanju lokaliteta na Begovači kao kompleksnog arheološkog

nalazišta. Mnoge prijeporne točke i pitanja vezana uz tumačenje kulturne stratigrafije lokaliteta ni ovaj rad jamačno neće otkloniti, držimo, međutim, da će na jednom mjestu prezentirana pokretna kamena spomenička građa značiti prinos svakom daljem koraku ka zaokruživanju slojevite problematike o tom arheološkom kompleksu, a posebice kao poticaj nastavku daljih arheoloških istraživanja, te i djelomičnoj reviziji već provedenih.

¹ D. Jelovina-D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje *SHP*), III, sv. 11, Split 1981, 55–136.

² N. Jakšić, Crkve na Begovači i problem starohrvatskih nekropola, *Diadora*, 11, Zadar 1989, 407–440.

³ S. Gunjača svojedobno nastojeći sistematizirati otkriveni kameni materijal za planiranu objavu otkrivenog crkvenog objekta na Begovači tek je neznatno započeo katalogizirati kamene spomenike. U njegovim zabilješkama nalazi se i jedan opis toga ulomka grede gdje je naznačio neke primjedbe na temelju uočenih detalja vezanih uz konstruktivno uređenje oltarnog arhitrava: »Interesantna je pojava završne vertikalne letve na gornjem polju koja pokazuje znakove savijanja u obliku luka. Uzevši u obzir činjenicu da se na površini do nje pokazuje kosina s utorom i da tu postoji rupa, logično se zaključuje da se radi o dočetu grede na kojoj je sjedio tegurij. Zato je protumačiva krivulja luka na rubnoj letvi grede, jer se dio prenosi sa luka tegurija i uklapa u sastavni dio donjeg polja na teguriju kojeg je luk uvjetovao oblik tog polja. S ovim u vezi je rupa koje preostatak pokazuje da je čitava bila izvrćena skoro u horizontalnom pravcu, a to znači da greda nije bila vezana s kapitelom nego s tegurijem, a ovaj je sam morao biti pričvršćen za kapitel, kad je sjeo na gredu i s njom se prethodno povezao. Ovakav način povezivanja je odista rijedak no on unosi još jedan detalj po kojemu se vidi da se u našem graditeljstvu prilagođavalo prigodi« (S. Gunjača, rukopisna bilješka uz Dnevnik istraživanja 1959–1962).

⁴ M. Suić, Zadar u starom vijeku, Zadar 1981, 281.

⁵ D. Jelovina-D. Vrsalović, *o.c.*, 59–62.

⁶ M. Suić, *o.c.*, Tab. XXX.

⁷ J. Medini, Etnička struktura stanovništva antičke Liburnije u svijetlu epigrafičkih izvora. Naseljavanje i naselja u antici, *Materijali*, XV, Prilep 1976, 70–71.

⁸ *O.c.*, 71.

⁹ Isto.

¹⁰ M. Suić, *o.c.*, 256–257.

¹¹ Veoma srodan oblik imena raspoznaje se u kognomenu *Homonoëa* na natpisu iz Salone (CIL 2353).

¹² J. Medini, *o.c.*, 70–71; po G. Alföldyju gentilicij *Rutilius* je dosta raširen u rimskim provincijama, osobito u Italiji, a u Dalmaciji to ime nose italske obitelji (G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 116).

¹³ M. Suić, *o.c.*, 173.

¹⁴ Isti, *o.c.*, 261, 181.

¹⁵ J. Percival, *The Roman Villa*, London 1976, 39, 55, 57, 59, 103, 131.

¹⁶ I. Babić, Starokršćanski ulomci u Trogiru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 25, Split, 1985, 34–35, 45.

¹⁷ N. Jakšić, *o.c.*, 421–423.

¹⁸ D. Jelovina-D. Vrsalović, *o.c.*

¹⁹ N. Jakšić, Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21, Split 1980, 107.

²⁰ S. Gunjača, *Tiniensia archaeologica – historica – topographica*, SHP, III, sv. 6, Zagreb 1958, 106–164, sl. 19.

²¹ Za sve relevantne analogije vidi: V. Delonga, Starohrvatska crkva na »Mastirinama« u Kašiću kod Zadra, SHP, III, 18, Split 1990, 73, bilj. 74–77.

²² O. c., Tab. XI, 1; XII, 1a–c.

²³ F. Bulić, Osservazioni sulla formola »De donis dei« nelle iscrizioni cristiane in Dalmazia, *Buletino di archaeologia e storia dalmata*, XXXV, Split 1912, 43–45.

²⁴ G. Cuscito, La basilica ed i mosaici paleocristiani di Jesolo, *Antichità Altoadriatiche*, XXVII, Udine 1985, 187–210.

²⁵ Ž. Rapanić, Donare et dicare, SHP, III, 14, Split 1984, 177–178.

²⁶ I. Petricioli, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar 1960–1961, 252–254, Tab. II, b; 259, Tab. V, c.

²⁷ M. Ivanišević, Neobjelodanjeni ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira, SHP, III, 11, 1981, 170–171, Tab. I, 1, 2; T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, SHP, III, 12, 1982, 137, Tab. XI, 52.

²⁸ J. Čus-Rukonić, Predromanička, protoromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju, *Cres* 1991, ulomci br. 50, 53.

²⁹ V. Jakić-Cestarić, Ime župana na nadvratniku crkve sv. Križa u Ninu, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969, 357–372.

³⁰ F. Šišić, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925, 308, 434–435; J. Stipišić–M. Šamšalović, *Codex diplomaticus*, I, Zagreb 1967, cf. Index personarum, 227–264.

³¹ Ž. Rapanić, o. c., 176–178.

³² Riječ *renovare* ima osnovno značenje: obnoviti, popraviti, pogađivati, opet počiniti (sc. *templum, colonias, scelus*), (M. Divković, *Riječnik latinsko-hrvatski*, Zagreb 1900, 72/1, 914). Jedan takav vremenski i sadržajno blizak primjer »*renovatio*« proizašao je iz zapadnojadranskog kruga umbrijske predromanike na dedikacijskom natpisu iz S. Giovanni in Monte u Bologni. Epigrafi uklesani na tabuli pri dnu kamenog ukrašenog križa nosi trajno fiksirani zapis biskupa Vitala (789–814) o obnovi križa: A) *In D(e) i no(m)ine renova(ta) crux temporib(us) dom(inus) Vitale episc(opus)*; B) *Barbatus pr(es)bi(er) fieri erogavi*. Mišljenja su da se riječ »*renovata*« iz natpisa odnosi na dekoraciju dotad neukrašenog križa (N. Gray, *The paleography of latin inscriptions in the eighth, ninth and tenth centuries in Italy*, *Papers of British school at Rome*, 16, Rim 1948, 83, no. 53, Tab. XV, 3a). Predromanički natpis iz Umbrije koristan je za restituciju i valorizaciju našeg epigrafa utoliko što je stvaran na gotovo istim pravilima jezičnog odnosno paleografskog sustava služeći se mahom istovjetnim oblicima suspenzije riječi u zadnjem dijelu leksema */no(m)ine, renova(ta) dom(inus), episc(opus)/* kao što je to primijenio autor u latinskoj dedikaciji na Begovači.

Summary

THE STONE MONUMENTS FROM »BEGOVAČA« AT BILJANE DONJE NEAR ZADAR

The stone monuments discovered some thirty years ago (1959–1962) in archaeological excavations at the site of Begovača in Biljane Donje north of Zadar are published here for the first time. This is the third article in a series of publications discussing the specific problems arising from this site. The first publication of the site by the excavators, D. Jelovina and D. Vrsalović, was mainly concerned with the study of the mediaeval cemetery which had been formed at the site of »Be-

govača«, while the second article, by N. Jakšić, attempted to define the development of the architecture of the late Roman and early mediaeval phases, particularly in relation to the successive growth of the cemetery during the mediaeval period.

In this article the author has published the stone material from all established strata at the site. The catalogue descriptions of the stone monuments classify them according to basic cultural-typological characteristics, from classical-Roman finds and early Christian fragments to pre-Romanesque stone sculptural material. Joining the recovered stone material to data from the field documentation and information from earlier publications has shown the relevance of the presented stone material to the confirmation of Roman, early Christian and early mediaeval architectural complexes at the site. The classical finds corroborate the existence of the earliest horizon at the site, which was documented by the remains of an extensive Roman *villa rustica*, well built and furnished with architectural groups and separate sepulchral areas. The entire appearance and function of the complex was predicated by the position of the noted *villa* in a region of exceptional economic advantages as well as the lengthy *pax romana* in the area of classical Liburnia in the early Imperial period.

The stone material of early Christian provenience entirely affirms the early Christian cultural horizon at the site, while the architectural complex intended for use in the Christian cult is perceived as a certain spatial-constructional articulation within the extant Roman architectural complex in the sense of the existence of an early Christian *oratorium* or chapel in the context of a private late Roman estate (*praedium*).

The discovered remains of a pre-Romanesque altar screen attest to the presence of a pre-Romanesque church which began to exist at this site during the second half of the 9th century. The most interesting details among the pre-Romanesque material are revealed by the contents of an epigraphical text in Latin carved on the architrave of the altar partition. Considering the linguistic elements, especially the formula *De donis dei; pro remedio anime sue*, it is concluded that this was a votive inscription offering information about the private familiar donation of an early Croatian noble of the region, perhaps even a *župan* (prefect), who had renovated an extant sacral structure as his votary church. The onomastic elements contained in the name of the dedicant indicate that this had been an individual of Croatian ethnicity, which is confirmed by the remnant of a morpheme – *sclav* – on one fragment of the inscription, which is otherwise characteristic for Slavic, i. e. Croatian, nomenclature and is most common in Croatian mediaeval anthroponomy to the end of the 14th century. The inscription is interesting in relation to the interpretation of the succession of construction at the site, as it indirectly confirms the existence of an early Christian cult area which the epigraphical citation claims had been renovated (i. e. in the early mediaeval period). According to the linguistic expressions used and the level of quality of the Latin, it may be concluded that the author of the pre-Romanesque epigraph had obviously been an educated priest who had been in very close contact with the epigraphical accomplishments of the early mediaeval Byzantine cities of Dalmatia Inferior, and thus with the late Roman models which formed the standards of early mediaeval epigraphy.

Translated by: *Barbara Smith-Demo*